

Вплив економічної психології на етику підприємництва та підприємницьку діяльність

Ревуцька А.О., к.е.н., доцент

Уманський національний університет садівництва

Актуальність дослідження викликана реаліями сьогодення, проблемами ведення бізнесової діяльності, етики підприємництва, підприємницької діяльності, причинами та факторами які формують сучасну людину бізнесу. Сучасний світ висуває перед людиною нові виклики щодо світоглядно-ціннісного формування її особистісної та соціальної сутності. Над швидка динамічність знаково - інформаційної цивілізації змушує людину включати в структуру власної феноменологічності такий елемент, як підприємливість, без якого неможливим є набуття соціокультурної суб'єктності в надскладному інформаційному світі.

Взаємопов'язаність феномену підприємництва з ціннісно-смысловими характеристиками соціокультурного простору сучасної цивілізації особливо актуалізує концептуально-теоретичне дослідження процесу формування, становлення та розвитку світогляду та моралі сучасного українського підприємця¹. Філософія, світогляд та мораль сучасного підприємця водночас є складовими загальнокультурного простору сучасного економічно-соціального розвитку будь-якого суспільства². Необхідно підкреслити, що будь-яка підприємницька, бізнесова активність завжди була пов'язана з моральними та світоглядними орієнтирами, адже являє собою один з найактивніших видів соціальної дії та особистісної самореалізації. Водночас, сучасне підприємництво відрізняється від подібної діяльності минулих століть саме тим, що прагне не вступати у суперечності із загальноприйнятими морально-етичними настановами, а навпаки інноваційно їх використовувати або ж, навіть, визначати

¹ Олексенко Р. И. Философия, мировоззрение и мораль современного предпринимателя как составная экономика-социального развития общества. Социосфера: науч.-метод. и теор. журнал. 2013. № 1. С. 31-37

² Олексенко Р. И. Управління кадровими ресурсами підприємств у сучасних умовах господарювання . АгроСвіт. 2010. № 14. С. 41.

тенденції моральнісного самовияву сучасної людини. Загалом, підприємці в будь-якому сучасному суспільстві утворюють один з найпрогресивніших та найактивніших прошарків, що особливо підкреслює їх роль в поступовій еволюції суспільно-економічних, соціально-політичних, громадянських форм. Важливим є й те, що сучасний підприємець є одним з найактивніших суб'єктів формування, становлення і захисту демократичних елементів громадянського світогляду³.

Вхід України у вир глобального економічного життя наприкінці минулого століття, а також намагання нашої країни перетворитися на активного суб'єкта міжнародних економічних відносин – на початку теперішнього, ставить перед нашими громадянами, особливо молоддю, завдання адаптації до нових соціально-економічних реалій. Поки що наше суспільство далеке від його виконання. «Чимала кількість українців працездатного віку не змогла або не захотіла адаптуватися до нових умов. Багато в чому наші співвітчизники ще зберігають рудименти настанов, норм та практик радянської доби, які – без упевнених сподівань відновлення елементів соціалістичної системи – сьогодні в Україні малоефективні. Необхідна нова «пересоціалізація», сприяння адаптації працездатного населення, у першу чергу молоді, до нових умов соціально-економічних взаємовідносин»⁴.

Становлення такого особистісно сильного суб'єкта підприємницької активності в нашій країні, яка знаходиться під впливом згаданих нами вище застарілих ідеологічних та світоглядно-ціннісних конструктів, є надзвичайно складним завданням. Трансформація ціннісних уявлень, глобальне перетворення соціальних стереотипів і зміна систем цінностей є актуальною соціальнопсихологічною проблемою. Злам стереотипів у масовій свідомості відбувається непросто і часто розуміється окремими групами людей як крах ідеалів, втрати сенсу життя. Нові стереотипи, що виникають важко адаптуються, суперечливо сприймаються, іноді заперечуються. Щодо системи цінностей то

³ Сірий Є.В. Культура підприємництва в контексті його соціальної ролі. Український соціум. Соціологія. Економіка. Політика. 2005. № 2 – 3. С. 100 – 108

⁴ Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця. К.: НВЦ НБУВ, 2009. 687 с.

вона в цьому процесі набуває нових й затребуваних суспільством ціннісних орієнтацій, нової ієрархії цінностей. Сьогодні відокремлюють три полюси в оцінці масової свідомості цінностей щодо моралі : стан морального вакууму, де переважає всюдозволеність; переважають тільки цінності ринкових відносин. де світ оцінюється категоріями ціни, вартості, грошей, ділових комунікацій; незначна частина соціуму продовжує сповідувати традиційні цінності нашої культури з відповідним негативним відношенням до людей з іншим ставленням до духовних цінностей. У ХХІ ст. людина, як носій цінностей традиційної культури, втрачає свої колишні переваги, потрапляє у сувору залежність від стереотипів поведінки, що їй нав'язують. Через об'єктивні обставини вона змушена включатися у жорстоку конкурентну боротьбу за виживання, за матеріальне благополуччя, дотримування незвичайних форм духовнопрактичної діяльності. Ставши жертвою таких обставин, людин, як і все суспільство потерпають від душевного дискомфорту, втрати автономності духовного життя, традиційних ідеалів національної та світової культури⁵.

Усвідомлюючи, що найвищою цінністю сучасного цивілізаційного процесу є людина, її права і свободи слід зауважити, що в умовах глобалізаційного розвитку сучасного світу з'являються нові загальні цінності які є необхідними для життя в єдиному світовому співтоваристві. Серед групи універсальних соціально-економічних цінностей – це право кожної людини на самозабезпечення. Маючи основні права та свободи сучасного демократичного суспільства, людина може проектувати та вибудовувати своє майбутнє в системі реальної життєдіяльності, зокрема й у професійній сфері.

Сьогодні в світі проблематика підприємницької сутності сучасної економічної людини постає дуже гостро навіть в економічно розвинених країнах. Питання про сутність бізнесу, ієрархію цінностей, роль та місце людини у сфері підприємницької діяльності все частіше задають собі як окремі робітники, так і керівники відділів та фірми. Головною проблемою сучасного бізнесу є створення специфічної для конкретної фірми економічної культури, яка б була адекватним

⁵ Молодиченко В. В. Соціокультурна динаміка цінностей у дискурсі модернізації освіти: автореф. дис.дра філос. наук. Київ, 2010. 32 с.

вираженням її ділової стратегії⁶. В основі новітньої підприємницької культури лежить принцип людиноцентричності та моральності будь-якого сучасного бізнесового процесу. «Найбільш цінним капіталом фірми в сучасних умовах стає її робітник – висококультурна особистість, майстер своєї справи. А можливості професійного росту і кар'єри все більше пов'язують з поняттям бізнесу»⁷. Людина-власник і людина-робітник в основі своїй визначаються саме суспільними відносинами, тобто соціально-гуманітарною нормативністю, що означає фундацію їх щоденної професійної та побутової поведінки на основі морально-ціннісного самовизначення. Природна еволюція підприємництва як частини людської цивілізації, що спирається на прогрес економічної культури, свідчить, що процвітання в бізнесі повинне бути пов'язане із високою мораллю підприємництва. Інакше бізнес не має майбутнього⁸.

Розглядаючи економічну сутність людини ринкових відносин – людини-працівника, людини-власника – необхідно, з нашої точки зору, зупинитися на визначенні ключових морально-етичних особливостей, що характеризують суб'єкта активної, творчо-інноваційної підприємницької діяльності. «Основними моральними критеріями сучасної підприємницької діяльності в умовах сучасної економічної кризи ми вважаємо наступні: культура ділової поведінки на ринку, професіоналізм, справедливість, довіра, завоювання репутації чесного, компетентного та порядного партнера, гідна конкуренція, найбільш надійний партнер той, який теж матиме зиск від угоди, дотримання чинних законів, об'єднання з однопумцями, які поділяють дані принципи»⁹.

Підприємець, як і будь-яка інша людина, формується як особистість на перетині чи в суперечності між внутрішньо-особистісними пориваннями та потребами та об'єктивно-соціальними явищами дійсності. Саме в цій сфері зустрічаються тенденції індивідуалізму та колективізму, які можуть здійснювати як руйнівний вплив на людину (при перекосах та абсолютизації однієї з них), так

⁶ Рюттингер Р. Культура предпринимательства / Пер. с нем. М.: Эком, 1992. 240 с.

⁷ Маслов В. В. Бізнес як проблема культури. Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Збірник наукових праць. Серія «Філософські науки. К.: КУТЕП, 2010. Випуск 8. С. 198 – 210.

⁸ Райзберг Б. А. Основы бизнеса. М.: Издательство «Ось-89», 2000. 256 с.

⁹ Сидоренко С. В. Підприємницька етика та шляхи її врегулювання. Культурологічний вісник: Науковотеоретичний щорічник Нижньої Надніпрянщини. Науковий журнал. 2009. Випуск 23. С. 167 – 170.

і сприяти особистісній самотворчості (при гармонійному поєднанні). «Процес економічної соціалізації особистості відбувається як безперервне встановлення відповідності між рівнем і особливостями структури внутрішньої мотиваційно-потребової системи і відповідними їй об'єктивними обставинами, нормативно-ціннісною системою суспільства. В такому ракурсі, з урахуванням впливу зовнішнього ціннісного середовища на економічну свідомість особистості ми можемо розглядати процес економічної соціалізації як психолого-економічну адаптацію до умов мінливого ціннісного середовища»¹⁰. Окрім того, підприємництво та ринкова економіка можуть функціонувати та розвиватися лише в демократичному суспільстві, а демократія втілює в собі поєднання індивідуальних воľ та загальносуспільних принципів життєдіяльності, що також поєднує її із соціальною та колективною відповідальністю бізнесу. «Так, у сучасній Україні більшість людей досі не навчилась повною мірою використовувати ті права та свободи, які надає демократія»¹¹.

Сучасним українським підприємцям на світоглядному та ціннісно-моральному рівні необхідно навчитися колективно демократичному стилю мислення, а не лише прагненню до індивідуальної самовдоволеності. Саме в цьому, на нашу думку, полягає проблема суперечливого поєднання колективного та індивідуального начал в структурі свідомості підприємця нової формації. Вивчаючи світогляд, філософію, мораль сучасного підприємця, необхідно звернутися до соціально-філософського аналізу його інтересів, потреб та захоплень як економічної людини, яка формує своє буттєве середовище в рамках ринково-економічного простору. В цьому аспекті важливо зазначити, що вузько економічні, комерційні інтереси і потреби обов'язково доповнюються особистісно значимими, духовно орієнтованими, індивідуально задовольняючими. «В умовах господарського розвитку, адекватного новій економіці, особливого значення набувають якісні характеристики не лише людини працівника (такі як компетентність, тобто знання, навички, досвід,

¹⁰ Зубіашвілі І. К. Економічна соціалізація як психологічна проблема. Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Т. XI, частина 1. К., 2009. С. 153 – 165.

¹¹ Андрієнко О. В. Ліберально-демократичні цінності в пострадянській Україні / О.В. Андрієнко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. Науковий журнал. 2009. Випуск 2. С. 81 – 86.

кваліфікація; здатність до неперервної освіти, самоосвіти; інтелект; інновативність; креативність), але й людини особистості – це порядність, чесність, відповідальність, комунікабельність, довіра, колективізм, здатність до співробітництва тощо»¹². Інтереси і потреби сучасного підприємця охоплюють весь спектр соціальних взаємодій та комунікативних інтеракцій – від професійної діяльності до культурно-творчого самовтілення, від щоденної рутинної роботи до емоційно насиченого дозвілля тощо. В цьому аспекті сучасний підприємець проявляє себе як найактивніший суб'єкт соціокультурної активності, чому також необхідно вчитися представникам підприємницького сегменту нашої країни.

Соціальна відповідальність бізнесу, а також роль підприємництва у зрощенні людського потенціалу нації та народного господарства полягає ще й у тому, що середній клас, підприємливі особистості несуть історично на собі тягар відповідальності за формування певних загальних, типових, розповсюджених морально-етичних та соціокультурних типів поведінки, діяльності, особистісної активності. «Головні моральні принципи, що визначають концептуальні засади бізнесу, передбачають повагу до людської гідності й відповідальність, слідування обов'язку і чесність, справедливість і легітимність, сприяння суспільному благу й екологічну свідомість. Підприємницька діяльність повинна ґрунтуватися також на таких моральних категоріях, як благородство, надійність, відкритість, порядність, солідарність. Кредо бізнесу можна висловити так: «Прибуток вищий за все, але вище прибутку – честь»¹³. Сучасний бізнес не є лише діяльністю щодо видобутку якнайбільшого прибутку, але й важливим соціокультурним явищем, на яке покладається відповідальність щодо встановлення значної частини соціальної нормативності, в тому числі і морально-етичної. «Важливою цінністю бізнесу є соціальна відповідальність, яка передбачає певний рівень добровільного відгуку на соціальні проблеми, виконання моральних вимог, що висуває суспільство. Окрім того, соціальна

¹² Савицька Н. Л. Еволюція моделі людини в економічній теорії. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 3, том 2. С. 137 – 140.

¹³ Ліщинська О. Моральні аспекти підприємницької діяльності. Вісник Львівського університету. Філософські науки. 2008. Випуск 11. С. 115-123.

відповідальність сучасного бізнесу в його розвинутих, новітніх формах є не просто зумовленою зовнішньою необхідністю чи законодавством, але є глибоко усвідомлюваною та раціонально і, навіть, науково обґрунтованою.

Свобода стосується вибору стратегії і тактики легальної роботи у конкретному ринковому середовищі і має враховувати певні обмеження, які накладають на цю діяльність держава, закон, інші суб'єкти бізнес-діяльності. Відповідальність регулюється законами бізнес-етики, яку слід розуміти як сукупність моральних норм, правил та уявлень, що регулюють поведінку і взаємовідносини людей в процесі їх виробничої діяльності»¹⁴. Таким чином, нами встановлено чітку і безпосередню залежність між такими феноменами підприємницької буттєвої сфери, як інтереси, потреби та захоплення підприємця як економічної людини, його діловитістю, ініціативністю і творчістю, а також відповідальністю бізнесу та його зацікавленням у формуванні людського потенціалу системи ринкових відносин.

Загалом, необхідно підкреслити особливе значення національної системи освіти і виховання у формуванні сучасного світогляду, філософії, моралі сучасного українського підприємця. «Успішному формуванню морально - етичних засад підприємництва сприяє існуючий соціальний механізм впливу на індивіда. Морально-етичні якості підприємців формуються, насамперед, в процесі функціонування системи виховання і навчання, які спрямовані на перетворення етичних знань в моральні переконання. Причому саме виховання необхідно розглядати в нерозривній єдності з перетворюючою діяльністю, а отже не тільки з наявними об'єктивними умовами, але й із зміною цих умов. Інакше кажучи, виховання морально-етичних засад підприємництва покликане передати соціальний досвід попередніх поколінь, ввести підприємця в існуючі суспільні відносини. Разом з тим, воно спрямоване в майбутнє, на постійний розвиток і вдосконалення, зміну умов як власного життя, так і життя інших людей. Таким чином, наявні об'єктивні і суб'єктивні фактори виступають в ролі засобів

¹⁴ Діденко Н. Аксиологічні детермінанти соціальної відповідальності бізнесу. Схід. Аналітично-інформаційний журнал. 2009. № 7 (98), жовтень. С. 124 – 126.

виховання морально-етичних основ підприємництва, включаються в систему виховання в міру того, як вони можуть бути використані для вирішення виховних завдань»¹⁵. Таким чином, засоби освіти, культури, виховання є, з нашої точки зору, найефективнішими засобами зростання (зрощення) людського капіталу з метою підвищення рівня його економічної та підприємницької культури та свідомості. Підсумовуючи наше дослідження, необхідно відзначити, що саме підприємницький прошарок в будь-яком демократичному суспільстві несе основний потенціал його національно-креативного та перетворювально-інноваційного розвитку. «На сучасне підприємництво покладаються надії і як на механізм, що регулює соціальну взаємодію з позиції орієнтації на гуманістичні цінності. Духовно-практичний потенціал суб'єкта підприємництва містить творчо-інноваційний актив, сполучений із зусиллями волі й знань у сфері організації й управління, які сукупно спрямовані на самовдосконалення й самозбереження»¹⁶.

Проаналізовано, що людині економічної нової формації притаманне орієнтування на ціннісні імперативи духовно-творчого, інноваційного, ціннісно-вольового характеру з нормативним принципом – підприємливістю. Для вирішення проблем формування сучасного підприємця необхідна реалізація наступних умов: створення відповідного світоглядноціннісного, морально-етичного національного середовища; набуття молоддю нових ціннісних орієнтирів з урахуванням українських національних народних традицій та культури, базових принципів – людиноцентричності та моральності; формування сучасного підприємця як інноваційної особистості з рисами ініціативності, креативності, діловитості, творчості через освіту, культуру та виховання; сприяння державними та соціальними інституціями формуванню провідного «середнього» соціального класу як фундаменту розвитку сталого демократичного українського суспільства.

¹⁵ Акопян В. Г. Морально-етичні цінності підприємця: формування та розвиток (соціально-філософський аналіз). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Спеціальність: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії/К., 2004. – 18 с.

¹⁶ Проценко О. Підприємництво в системі ціннісних орієнтирів. Філософія освіти. 2010. № 1 – 2 (9). С. 271 – 278.